

in the middle of the XVI century. The analysis of the used materials also allowed to touch upon the problem of their role in the formation of the Ukrainian Cossacks.

Key words: *boyars, Polish landed gentry, gentry, servants, description of the castle.*

Отримано: 26.02.2021

УДК 930.1

DOI: 10.32626/2309-2262.2021-9.258-268

Володимир Верстюк
(Кам'янець-Подільський)

**ДЖЕРЕЛЬНА ОСНОВА МОНОГРАФІЇ М. КОСТОМАРОВА
«БОГДАН ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ І ПОВЕРНЕННЯ
ПІВДЕННОЇ РУСІ ДО РОСІЇ»**

У статті зроблено спробу проаналізувати процес формування М. Костомаровим джерельної бази монографії «Богдан Хмельницький і повернення Південної Русі до Росії».

Ключові слова: *українська історіографія, історичне джерело, монографія, епістолярій, архів, хроніка, літопис.*

В українській історіографії та джерелознавстві порушена нами проблема майже не досліджувалася. Окремі її аспекти (вплив харківських романтиків на вибір теми дослідження, пошук та аналіз джерел крізь призму романтичної історіографії, специфіка роботи в умовах заслання) знайшли висвітлення у працях О. Гончар¹, М. Грушевського², Д. Дорошенка³, М. Драгоманова⁴, Я. Козачка⁵, І. Крип'якевича⁶, В. Міхеєвої⁷, Ю. Мицика⁸, Ю. Пінчука⁹, П. Попова¹⁰, О. Яся¹¹ та інших дослідників. Разом з тим низка питань (використання історичних пісень і переказів в якості джерел при написанні монографії, вплив попередників, які займалися добою Б. Хмельницького) потребують детального аналізу.

Варто зазначити, що захоплення історією козаччини виникло у вченого у харківський період його життя. Перебуваючи у лавах студентів Харківського університету, він весь свій вільний час проводив за читанням історичної літератури¹². В «Автобіографії» М. Костомаров писав: «Мені хотілося знати долю всіх народів; не менше цікавила мене і література з історичної точки зору»¹³. В січні 1837 р., по закінченню університету, Микола Іванович, під впливом юнацьких мрій та наслідуючи приклад батька, вступив до Кінбурнського драгунського полку юнкером. Однак незабаром юнак дійшов висновку про безперспективність своєї військової кар'єри. Натомість

виявилися його найперші дослідницькі зацікавлення¹⁴. Цьому посприяла робота з «козацькими паперами» в архіві повітового суду міста Острогозька, де квартирував Кінбурнський полк. Так було підготовлено перше дослідження М. Костомарова – «Опис Острогозького слобідського полку» – яке було втрачене під час арешту автора у справі кирило-мефодіївців¹⁵.

Перший дослідницький досвід породив нові плани: написати історію слобідських козацьких полків. Для реалізації цієї мети Микола Іванович залишив військову службу, вирушив до Харкова, а пізніше до Москви з наміром продовжити свої історичні студії. Він значно розширив коло знайомств, відвідав чимало лекцій відомих учених¹⁶. Проте вирішальними для становлення М. Костомарова як історика були тогочасні романтичні впливи, зокрема відомої збірки М. Максимовича «Малоросійські пісні» (Москва, 1827 р.) та середовища харківських романтиків. Серед останніх слід особливо виділити І. Срезневського¹⁷.

Редактор «Запорізької старовини» надав у розпорядження молодого вченого кілька вкрай важливих писемних джерел з історії козацтва, зокрема історичні компіляції П. Симоновського, С. Зарульського, «Сказання про гетьманів до Богдана Хмельницького», «Літописне оповідання про Малу Росію» О. Рігельмана, «Історію Русів» та ін¹⁸. Прикметно, що саме під час їхньої чергової зустрічі у будинку І. Срезневського 15 жовтня 1843 р., яку М. Костомаров вважав справжньою «епохою» у своєму житті, він прийняв рішення «написати історію Богдана Хмельницького». Ця тема залишалася ключовою для історика упродовж усього життя¹⁹.

З епістолярної спадщини Миколи Івановича до І. Срезневського можна дійти висновку, що перший займався науковою роботою з великим ентузіазмом і використовував будь-який слушний момент. Навіть тоді, коли був зайнятий продажем свого маєтку в с. Юрасівка, кошти від якого планував використати для свого перебування у Харкові, М. Костомаров влаштувався працювати у місцеву бібліотеку і там почав читати М. Карамзіна²⁰.

З жовтня 1844 р. по липень 1845 р. молодий вчений працював вчителем історії у Рівненській гімназії. Упродовж цього часу М. Костомаров збирав матеріали по епосі Б. Хмельницького, відвідав Кременець, Вишневець, Остріг та Берестечко²¹. Під час відвідин останнього провів топографічні замальовки місцевості, щоб краще уявити хід битви 1651 р., яка мала трагічні наслідки для козацької України. До цього Микола Іванович мав уявлення про битву лише зі свідчень Й. Пасторія²².

В Кременці зустрівся з паном Радзимінським, який, посилаючись на батьківський рукопис, стверджував, що Б. Хмельницький «прийняв турецьку віру»²³. Крім того, М. Костомаров продовжував займатися етнографічними дослідженнями: зібрав чимало історичних пісень, що стосувалися Б. Хмельницького, Морозенка, національно-визвольних змагань українського народу на Волині в середині XVII ст. На думку радянського дослідника П. Попова, молодий вчений «прийшов до студювання народної творчості від історії і для історії, оскільки в народних піснях законсервовано внутрішню історію різних верств народу, його психологію, світогляд, етику, народні символи»²⁴.

Докладніше ці події М. Костомаров описав у листах до свого харківського приятеля, етнографа К. Сементовського. У листі від 13 листопада 1844 р. він ділився враженнями про збереження в народі пам'яті про добу Б. Хмельницького; стверджував, що існує величезна кількість переказів, за одним з яких гетьман дозволив віддати кримським татарам жінок у полон²⁵. Молодий вчений назвав Б. Хмельницького «великим гайдамакою», який тривалий час розоряв польські землі²⁶. Далі Микола Іванович докладно описав, як разом із місцевими жителями брав участь у розкопках католицького костюлу, збирав народні повір'я стосовно козацької доби. За одним із них він дізнався, що в Берестечку на altarі однієї з каплиць проявляється кров, як мовчазний свідок численних життів, відданих козаками у боротьбі з польською шляхтою та магнатами²⁷.

У 1845 р. М. Костомарова було переведено до Києва на посаду вчителя історії Першої Київської гімназії, а вже у червні 1846 р. його обрали ад'юнкт-професором кафедри історії Київського університету. Саме на цей період припав і початок громадської діяльності Миколи Івановича. Він ще з 1843-1844 рр. був знайомий з П. Кулішем, М. Гулаком і В. Білозерським, а працюючи в університеті, зійшовся з О. Марковичем, Т. Шевченком та Д. Пильчиковим. Саме ці люди значною мірою допомогли М. Костомарову в пошуках джерел про епоху Б. Хмельницького²⁸.

Величезне значення для молодого історика мало знайомство і подальше спілкування (в т.ч. й листовне) з «ветераном науки» М. Максимовичем. Як було зазначено вище, ще у студентські роки М. Костомаров прочитав збірник українських пісень М. Максимовича і лише 1844 р. особисто познайомився з ним за ініціативи П. Куліша. З серпня наступного року вони досить часто спілкувалися, і дружні зустрічі не припинилися після того, як Михайло Олександрович завершив професорсь-

ку діяльність і переїхав на хутір поблизу Золотоноші (нині смт. Золотоноша Черкаської обл.)²⁹. Останній бував у М. Костомарова, коли той жив у Києві. Молодий дослідник довіряв поважному вченому свої перші підходи до репрезентації епохи Б. Хмельницького. Наприкінці 1845 – на початку 1846 рр. історик підготував вступ до історії Б. Хмельницького і прочитав його М. Максимовичу. Пізніше у листі до М. Погодіна той писав: «Із задоволенням згадую той вечір у п. Костомарова на початку 1846 р. на Старому Києві, коли він прочитав мені тільки що написаний ним вступ до історії Богдана Хмельницького»³⁰.

Допомогу в дослідженнях вченому надавав і П. Куліш. Наприклад, у листі від 2 травня 1846 р. останній писав, що 7 березня вислав виписки з Літопису Величка та прочитаний ним перший розділ «Богдана Хмельницького» разом зі своїми зауваженнями³¹. На жаль, згаданий лист від 7 березня не зберігся, тому ми не можемо дізнатися, якими були ці зауваження.

З листа від 26 вересня 1846 р., адресованого К. Сементовському, ми можемо почерпнути інформацію, що М. Костомаров опрацював «український літопис, списаний з Діаріуша Самійла Зорки, який був писарем при Богдані Хмельницькому»³². Джерело потрапило до історика від Київської Археографічної комісії. На думку Миколи Івановича, воно містило багато нових відомостей, тому він планував його видати з перекладом, а вже згодом опублікувати і «Богдана Хмельницького». Дослідник був настільки захоплений справою, що не зміг стримати своїх емоцій: «Ось скарб днів моїх, який приносить мені більше насолоди, ніж могла б принести молода дружина»³³.

Навесні 1847 р. плідна робота зі збору джерел була перервана, оскільки М. Костомарова заарештували за участь у діяльності Кирило-Мефодіївського братства. Після річного ув'язнення в Петропавлівській фортеці історика заслали під нагляд поліції до Саратова із заборонаю «служити по навчальній частині»³⁴. Тут він перебував упродовж 1849-1858 рр.; працював секретарем статистичного комітету, перекладачем при губернському управлінні, був (до 1856 р.) редактором неофіційної частини «Саратовських губернських відомостей», брав участь у роботі губернського комітету із селянських питань³⁵. Поряд із цим продовжував активно працювати над епохою Б. Хмельницького³⁶.

Єдиним засобом, який зв'язував Миколу Івановича з тими, хто міг надсилати необхідні йому архівні матеріали, було листування. До кола цих осіб точно можна віднести О. Бодянського, Г. Саблукова, графа Свідзінського. У Саратові дослідник познайомився з Д. Мордовцевим, М. Чернишевським,

О. Пипінім, Г. Пасхаловою (Мордовцевою)³⁷. Можливо, частина джерел надходила на їхню адресу, а вже потім ці матеріали потрапляли до М. Костомарова.

Так, наприклад з листів Миколи Івановича до Осипа Бодянського дізнаємося, що станом на 1849 р. історик вже підготував «Нарис історії Південної Русі» від повстання Хмельницького до Переяславського договору 1654 р.»³⁸. М. Костомаров просив надіслати йому польські джерела, а саме хроніки С. Грондського, Й. Пасторія, В. Коховського, С. Твардовського, дя перевірки та розміщення цитат³⁹. Цими джерелами він користувався ще в «університетській бібліотеці»⁴⁰. На думку відомого українського історика І. Крип'якевича, такий підхід до роботи (без основних джерел, без відповідного досвіду) не дав змоги Миколі Івановичу подати цілісну картину національно-визвольних змагань українського народу середини XVII ст., але він зумів окреслити її контури, які у наступних виданнях монографії «Богдан Хмельницький» стали більш чіткими⁴¹.

З польських джерел М. Костомаров почерпнув інформацію про битви між українськими та польськими військами, про кризовий стан Речі Посполитої у першій половині XVII ст. (безсилля королівської влади, тотальну корупцію, козацько-селянські повстання кінця XVI ст. – 20-30-х років XVII ст.). Слід зазначити, що вчений неодноразово у монографії 1857 р. видання посилався на хроніку С. Твардовського «Громадянська війна», оскільки вона була написана на основі щоденників і листів учасників подій⁴².

Микола Іванович, не дивлячись на молодий вік, намагався критично ставитися до джерел. З цього приводу він писав: «Є багато таких матеріалів, які здаються то кисллицями, то солодкими яблуками; але набагато більше таких, які без смаку, як вода – свіжа, здорова... Саме ці матеріали становлять найбільшу цінність»⁴³.

Граф Свідзінський також надіслав М. Костомарову чимало «старих польських і латинських видань», з яких історик почерпнув відомості, що стосувалися епохи Б. Хмельницького⁴⁴. Крім того, до рук ученого потрапила монографія Д. Бантиш-Каменського «Історія Малої Росії» (Москва, 1822 р.). Він однозначно використовував її при написанні своєї праці, оскільки є чимало посилань на неї. Микола Іванович не поділяв так званої «кавказької версії» походження козацтва, позитивно, на відміну від Дмитра Миколайовича, оцінював перебування українських земель у складі Великого князівства Литовського⁴⁵. Для М. Костомарова монографія Д. Бантиш-Каменського під час саратовського періоду була основним джерелом, на яке він спирався при аналізі українсько-російських відносин середи-

ни XVII ст. У додатках до неї було вміщено 17 джерел: умови Зборівської та Білоцерківської мирних угод, деякі матеріали російсько-української угоди 1654 р.⁴⁶.

У значно меншій мірі при написанні монографії «Богдан Хмельницький і повернення Південної Русі до Росії» дослідник користувався 5-томною працею М. Маркевича «Історія Малоросії», оскільки вона була написана на бідній джерельній базі і, за словами Миколи Івановича, у ній «усіх гетьманів показано геніями, які рівня самому Наполеону»⁴⁷.

Під час роботи над монографією М. Костомарову катастрофічно не вистачало «татарських» та «турецьких» джерел. Тут йому допоміг російський сходознавець Г. Саблуков, який в 1830-1849 рр. викладав історію та східні мови в духовній семінарії Саратова. У 1849 р. Гордій Семенович переїхав до Казані, але підтримував зв'язок із Миколою Івановичем (їхня кореспонденція, оригінали чотирьох листів українською мовою, зберігаються у приватній колекції)⁴⁸. У листі від 30 березня 1850 р. М. Костомаров просив надіслати йому які-небудь джерела, що стосувалися б доби Б. Хмельницького, який «був у близькому побратимстві з Іслам-Гіреєм III»⁴⁹.

Дослідник необхідні матеріали швидше за все отримав, бо у монографії є посилання на якусь татарську хроніку. Судячи зі змісту і хронологічних рамок (1648-1649 рр.), це були виписки із «Історії хана Іслам-Гірея III». Її автором був придворний ханський історіограф Мехмед Хаджі Сенай. У цьому літописі подано дуже важливі дані про маршрут пересування ординських військ, їхню участь у низці битв; показано ставлення Іслам-Гірея III і Тугай-бея до українсько-польського протистояння⁵⁰.

Станом на 1855 р. збір джерел для монографії «Богдан Хмельницький і повернення Південної Русі до Росії» в основному був завершений. Із листа М. Костомарова до О. Бодяньського від 22 червня 1856 р. дізнаємося, що він збирався опублікувати в журналі «Російський вісник» статтю, яка включала перелік, історію джерел з визначенням їх змісту, інформацію про авторів. Як бачимо, мова йде про серйозну синтетичну джерелознавчу працю з історії України середини XVII ст., яка, безумовно, стала б помітною подією в історіографічному дискурсі того часу. На жаль, доля праці нам невідома⁵¹.

Підготувавши до видання працю «Богдан Хмельницький і повернення Південної Русі до Росії», історик мав отримати дозвіл цензури. 1 березня 1856 р. твір потрапив до рук цензора А. Фрейнганга, який «знущався» над ним більше півроку⁵². Микола Іванович дуже нервував, тому звернувся по допомогу до журналу «Вітчизняні записки», де редактором був

А. Краєвський. У листі від 1 жовтня того ж року дослідник писав: «Будьте добрі й милостиві до мого нещасного Богдана Хмельницького: врятуйте його від фрейгангівського полону. У мене один тільки примірник цього твору, і тому, зізнаюсь, я сильно боюся за його цілісність в руках такого доброго приятеля, як Андрій Іванович Фрейнганг. У мене немає терпіння Василя Коріятовича, немає, до того ж, і здоров'я його, щоб знову писати історію, котра коштувала мені багатьох років. В «Російському віснику» з'являються такі статті, при яких мій Хмельницький має право пройти у цензурні ворота...»⁵³. А. Краєвський позитивно відгукнувся на прохання М. Костомарова, і праця публікувалася в журналі упродовж усього 1857 р.

Підсумовуючи все вище сказане, можна зробити наступні висновки: по-перше, працюючи над монографією «Богдан Хмельницький і повернення Південної Русі до Росії», історик намагався залучити якомога більший спектр історичних джерел; по-друге, він спробував узагальнити доробок своїх попередників; по-третє, одним із перших при описі національно-визвольних змагань українського народу середини XVII ст. використав матеріали турецького та татарського походження; по-четверте, при написанні праці Микола Іванович в основному користувався наративними джерелами.

Примітки:

1. Гончар О. Листування М.О. Максимовича та М.І. Костомарова. *Історіографічні дослідження в Україні* / відп. ред. Ю.А. Пінчук. Київ: НАН України. Ін-т історії України, 2005. Вип. 16. Михайло Максимович і українська історична наука (Матеріали круглого столу, проведеного в Інституті історії України НАН України 10 листопада 2004 р. з нагоди 200-річчя від дня народження М.О. Максимовича). С. 73-79; Ї ж. У пошуках істини (з епістолярної спадщини М.І. Костомарова). *Історіографічні дослідження в Україні: збірник наукових праць на пошану вченого-історика, доктора історичних наук, професора Р.Г. Симоненка* / відп. ред. Ю.А. Пінчук. Київ: НАН України. Ін-т історії України, 2002. Вип. 11. С. 202-239.
2. Грушевський М. Костомаров і новітня Україна: В сорокові роковини. *Україна*. 1925. № 3. С. 3-20; Його ж. Українська історіографія і Микола Костомаров. *Літературно-науковий вісник*. 1910. № 5. С. 209-225; Його ж. З публіцистичних писань Костомарова. *Науково-публіцистичні і полемічні писання Костомарова*. Київ, 1928. С. 3-19.
3. Дорошенко Д. Огляд української історіографії. Прага, 1923. 221 с.; Його ж. Микола Іванович Костомаров. Київ-Лейпциг. 96 с.

4. Драгоманов М.П. Микола Іванович Костомаров. Життєписний очерк. Львів: З друкарні Наукового товариства імені Т. Шевченка, 1901. 41 с.
5. Козачок Я.В. Українська ідея: з вузької стежки на широку дорогу (художня та науково-публіцистична творчість Миколи Костомарова). Київ, 2004. 352 с.
6. Крип'якевич І. Українська історіографія XVI-XVIII в. Львів, 1923.
7. Михеева В.В. Николай Иванович Костомаров в Харькове (1833-1844). Начало пути. Харьков: Тимченко, 2007. 260 с.: ил.
8. Мицик Ю.А. Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу середини XVII ст. Дніпропетровськ: ВПОП «Дніпро», 1996. 262 с.
9. Пінчук Ю. Богдан Хмельницький в оцінці М.І. Костомарова. *Богдан Хмельницький та його доба*. Матеріали Міжнародної наукової конференції присвяченої 400-річчю від дня народження Великого Гетьмана (Київ, 24-25 жовтня 1995 р.). Київ: Інститут історії України НАН України, 1996. С. 156-160; Його ж. Відображення елементів української національної ідеї в науковій спадщині М.І. Костомарова. *Український історичний журнал*. 2007. № 2. С. 78-88; Его же. Исторические взгляды Н.И. Костомарова (Критический очерк). Київ: Наукова думка, 1984. 191 с.; Його ж. Історичні студії Миколи Костомарова як фактор формування самоусвідомлення української нації. Київ, 2009. 306 с.; Його ж. Микола Іванович Костомаров. Київ: Наукова думка, 1992. 232 с.; іл.
10. Попов П.М. М.І. Костомаров як фольклорист і етнограф. Київ: Наук. думка, 1968. 113 с.
11. Ясь О.В. Історія як сюжет. Представлення образу Богдана Хмельницького в однойменній монографії М.І. Костомарова. *Український історичний журнал*. 2007. № 2. С. 89-105; Його ж. Конструкція часу в історіописанні Миколи Костомарова. *Україна в Центральній-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.)*. Київ: Інститут історії України НАНУ, 2005. Вип. 5. С. 512-530; Його ж. Образи Переяслава в українській історіографії академічної доби (початок XIX – кінець 80-х років XX століття). *Переяславська рада 1654 року (Історіографія та дослідження) / редкол. П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін.* Київ: Смолоскип, 2003. С. 524-604.
12. Костомаров Н.И. Автобиография. *Костомаров Н.И. Исторические произведения. Автобиография / сост. и ист.-биогр. очерк В.А. Замлинского; примеч. И.А. Бутича.* Киев: Изд-во при Киевском университете, 1989. С. 438.
13. Там само.
14. Янсевиц В. Він – гордість України і надбання слов'янського світу. *Гуманітарні науки*. 2004. № 2. С. 181.

15. Микола Костомаров: Віхи життя і творчості: Енцикл. довід. / В.А. Смолій, Ю.А. Пінчук, О.В. Ясь; вступ. ст. і заг. ред. В.А. Смолія. Київ: Вища школа, 2005. С. 54.
16. Там само.
17. Копилов С. Проблеми історії слов'янських народів у процесі формування наукових поглядів М. Костомарова (середина 1830-х – 1847 рр.). *Питання історії України*: збірник наукових статей. Чернівці: Зелена Буковина, 2003. Т. 6. С. 297.
18. Там само.
19. Письма Н. Костомарова И. Срезневскому 1838-1878 гг. *Российский государственный архив литературы и искусства* (г. Москва). Ф. 436. Срезневский И.И. Оп. I. Д. 1246. Арк. 38 зв.
20. Там же. Арк. 34-35.
21. Волинь у фольклорно-етнографічних писаннях Миколи Костомарова. Рівне: Волинські обереги, 2007. С. 17-18.
22. Там само. С. 23.
23. Костомаров Н.И. Автобиография... С. 465-472.
24. Попов П.М. Зазначена праця. С. 10.
25. Костомаров Н. Семеновскому [К.]. Путевые записки по Волини в виде писем. Автограф 1844 г., 13 октября – 16 декабря. *Институт рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського*. Ф. I. Літературні матеріали. Спр. № 10949-10951. Арк. 4.
26. Там само.
27. Там само.
28. Пінчук Ю.А. М.І. Костомаров у Києві (1844-1847 рр.). *Український історичний журнал*. 1992. № 5. С. 9.
29. Максимович М.А. Письма о Богдане Хмельницком. *Украинец*. 1859. № 1. С. 150.
30. Там же. С. 151.
31. Пантелеймон Куліш. Повне зібрання творів. Листи. Київ: Критика, 2005. Т. 1. 1841-1850 / упоряд., комент., Олесь Федорук; підгот. текстів Олесь Федорук, Наталя Хохлова; відп. ред. Степан Захарія. С. 82.
32. Кобеко Д. Письма Н.И. Костомарова к К.М. Семеновскому. *Оттиск из журнала «Русский инвалид»*. Москва, 1916. С. 9.
33. Там же.
34. Постійний контроль з боку жандармів, обшуки та перевірки негативно позначилися на психіці дослідника. Він став дратівливим, з підозрою ставився до людей.
35. Замлинский В.А. Жизнь и творчество Н.И. Костомарова. *Вопросы истории*. 1991. № 1. С. 237.
36. Станиславская А.М. Н.И. Костомаров. *Очерки истории исторической науки в СССР* / под ред. М.В. Нечкиной (гл. ред.), М.Н. Тихомирова и др. Москва: Издательство АН СССР, 1960. С. 130.

37. Драгоманов М.П. Зазначена праця.. С. 14.
38. Шацька А. Чотири листи Миколи Костомарова до Осипа Бодянського. *Молода нація*. 2002. № 1. С. 129. В наступних виданнях монографії (1859 р., 1870 р., 1884 р.) М. Костомаров вже вказував, що під час Переяславської ради 1654 р. ніякого договору не було підписано, була лише присяга на користь Московії. Вона, як зазначав дослідник, викликала бурхливу реакцію в українському суспільстві: не всі полковники присягнули, Запорізька Січ і духовенство зайняли ворожу позицію.
39. Там само. С. 130.
40. Тут мова йде або про бібліотеку Харківського університету (1805 р), або про бібліотеку Київського університету імені Св. Володимира (1834 р.).
41. Ясь О.В. Історія як сюжет... С. 92.
42. Костомаров Н. Богдан Хмельницький и возвращение Южной Руси к России. *Отечественные записки*. 1857. Т. 110. Кн. 1. С. 200-290; Кн. 2. С. 515-575; Т. 111. Кн. 3. С. 207-264; Кн. 4. С. 529-574; Т. 112. Кн. 5. С. 323-376; Кн. 6. С. 377-424; Т. 113. Кн. 7. С. 1-50; Кн. 8. С. 315-358.
43. Его же. Мысли южнорусса. Историческая неправда и Западно-Российский патриотизм. *Науково-публіцистичні і полемічні писання Костомарова* [Зібрані заходом академічної комісії української історіографії / за ред. М. Грушевського]. Київ: ДВУ, 1928. С. 142.
44. Дорошенко Д. Микола Іванович Костомаров... С. 44.
45. Микола Костомаров: Віхи життя і творчості: Енцикл. довід... С. 38.
46. Історія українського козацтва: Нариси: У 2 т. / редкол.: В.А. Смолій (відп. ред.) та ін. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. Т. 2. С. 501-502.
47. Микола Костомаров: Віхи життя і творчості: Енцикл. довід... С. 261-262.
48. Беспалова С.В. Неопубликованные письма Н.И. Костомарова периода его саратовской ссылки. *Николай Иванович Костомаров и его творческое наследие*. Сборник тезисов и докладов научной конференции, посвященной 175-летию со дня рождения Н.И. Костомарова (21-22 мая 1992 года, Воронеж-Острогожск). Воронеж, 1992. С. 29-30.
49. Там же.
50. Мицик Ю. А. Зазначена праця. С. 209.
51. Шацька А. Зазначена праця. С. 134-135.
52. Микола Костомаров: Віхи життя і творчості: Енцикл. довід... С. 506.
53. Письма Костомарова Н.И. Краевскому А.А. Саратов-Петербург. *Отдел рукописей Российской национальной библиотеки* (г. Санкт-Петербург). Ф. 391 Краевский А. А. Д. 452. Арк. 1-2.

**SOURCE BASIS OF M. KOSTOMAROV'S MONOGRAPH «BOHDAN
KHMELNYTSKYI AND THE RETURN OF SOUTHERN RUS TO RUSSIA»**

The author of the article have made an attempt to analyze the process of formation by M. Kostomarov the source base of his monograph «Bohdan Khmelnytskyi and the return of Southern Russ to Russia».

Key words: *Ukrainian historiography, historical source, monograph, epistolary, archive, chronicle.*

Отримано: 15.02.2021

УДК 930.2:355(477.83/.86)«19»

DOI: 10.32626/2309-2262.2021-9.268-272

Олександр Шолк

(Кам'янець-Подільський)

**ЗАЛУЧЕННЯ ІННОУКРАЇНЦІВ ДО СЛУЖБИ В ГАЛИЦЬКОМУ
ВІЙСЬКУ ЗА МАТЕРІАЛАМИ «ВІСНИКА ДЕРЖАВНОГО
СЕКРЕТАРІАТУ ВІЙСЬКОВИХ СПРАВ»**

Стаття присвячена питанню будівництва Збройних сил ЗУНР. На основі аналізу «Вісника Державного секретаріату військових справ» з'ясовано правові основи залучення інноукраїнців до служби в галицькому війську. Відзначаються складові частини цього процесу.

Ключові слова: *військове будівництво, «Вісник Державного секретаріату військових справ», галицьке військо, ЗУНР, Українська Галицька армія, інноукраїнці.*

В листопаді 1918 р. на політичній карті Європи постає ЗУНР. Фактично одразу ж вона опинилася в стані війни з поляками, які, створюючи свою державу, розраховували на включення до її складу Східної Галичини та Західної Волині. За таких обставин перед західними українцями на порядок денний постає питання будівництво власних Збройних сил, які б могли захистити молоду українську державу від зазіхань з боку поляків, а пізніше і румунів. Питання військового будівництва ЗУНР, зокрема створення та організація її Збройних сил – Української Галицької армії (УГА), українсько-польська війна 1918-1919 рр. неодноразово ставали предметом уваги як вітчизняних (М. Литвин, К. Науменко¹, В. Гордієнко², С. Макарчук³, Б. Тицик⁴ та ін.) так і зарубіжних істориків (Л. Шанковський⁵, Сліпець⁶ та ін.).

Попри те, що здійснені науковцями дослідження дають змогу простежити загальну картину військового будівництва ЗУНР, створення УГА, потребує значно глибшої розробки пи-